

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.721.73

В.Л. Федоренко

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇЇ ПОЛОЖЕНЬ В СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню проблем виявлення правової природи Конституції України та аналізу окремих новітніх законодавчих ініціатив у сфері забезпечення реалізації встановлених нею політичних прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, досліджується походження категорії "конституція", її сутність і зміст, а також характеризуються результати законопроектних робіт Міністерства юстиції України щодо утвердження належних юридичних механізмів реалізації прав і свобод людини, визначених у статтях 36-39 Конституції України.

Ключові слова: *конституція, конституціоналізм, Конституція України, права і свободи людини.*

Статья посвящена исследованию проблем выявления правовой природы Конституции Украины и анализу отдельных новейших законодательных инициатив в сфере обеспечения реализации установленных нею политических прав и свобод человека и гражданина. В частности, исследуется происхождение категории "конституция", ее сущность и содержание, а также характеризуются результаты законопроектных работ Министерства юстиции Украины касательно утверждения надлежащих юридических механизмов реализации прав и свобод человека, определенных в статьях 36-39 Конституции Украины.

Ключевые слова: *конституция, конституционализм, Конституция Украины, права и свободы человека.*

Article is devoted to problems of identifying the legal nature of the Constitution of Ukraine and analysis of specific new legislative initiatives in support of its set of political rights and freedoms of man and citizen. In particular, investigate the origin category "constitution", its essence and content, and characterized the results of Legislative Ministry of Justice of Ukraine on the

establishment of appropriate legal mechanisms to implement human rights and freedoms specified in Articles 36-39 of the Constitution of Ukraine.

Key words: *constitution, constitutionalism, the Constitution of Ukraine, rights and freedoms.*

Чотирнадцята річниця з Дня прийняття Конституції України стала слушною нагодою звернутися до аналізу правової природи Основного Закону та проблем і перспектив його реалізації в політико-правових реаліях сьогодення. При цьому, особливу слід звернути увагу на проблеми законодавчого забезпечення реалізації конституційних положень у сфері прав і свобод людини, оскільки саме вони є найвищою соціальною цінністю в державі та визначають зміст і спрямування її діяльності.

Як відомо, однією з найбільш шанованих суспільних цінностей сучасності є конституція. Нині в світі діє більше 200 конституцій, а також існує понад 300 конституцій суб'єктів федерацій і автономних утворень. А з 1 січня 2010 року набула чинності Лісабонська угода, яку іще іноді називають "першою наднаціональною конституцією для Європейського Союзу". Разом із тим, не спростовуючи значення Лісабонського договору для розвитку ЄС відзначимо, що цей важливий документ нині має установчий характер не лише щодо конституційного, а й щодо багатьох інших галузей публічного права Євросоюзу.

Конституції стали найважливішим здобутком національної політико-правової думки, втілили найкращі здобутки державотворення, а у ряді країн – нормативно закріпили перемоги у демократичних революціях, війнах за незалежність, національно-визвольних рухах тощо. У силу цього, для більшості зарубіжних країн день прийняття їх конституцій став найважливішим загальнонаціональним святом. Не є винятком із цього правила й Україна.

Термін "Конституція України" нині є досить поширеним не лише у конституційно-правовій, а й у інших юридичних і суспільно-політичних науках, а також у повсякденному вжитку. Між тим, термін "конституція" має досить давню історію, яка передувала набуттю ним свого теперішнього значення. Він виник задовго до зародження вчення про конституціоналізм і самого конституційного права, як галузі права і вживалася у різних значеннях в багатьох сферах суспільного життя.

Вважається, що поштовхом для використання латинського слова "*constitutio*", як юридичного поняття, первинно послужило вживання його у заголовку офіційних документах Стародавнього Риму часів Принципату та Домінату¹. Це поняття вживалося у словосполученні "*Res Publicum Constituere ...*" – "Римський народ встановлює ...". Пізніше дієслово

¹ У римському праві назвою документу слугувало перше словосполучення документу. Ця традиція донині зберігається щодо документів Римської церкви.

"встановлює" трансформується на іменник "встановлення, устрій", який і дав початок численним стародавнім "конституціям". Однією з найбільш відомих із них є "антична конституція" Аристотеля, відома як "Конституція Афін", або "Афінська Політія". Термін "конституція" також застосовувався у давньоримському праві при кодифікації тогочасного законодавства. До нашого часу дійшли свідчення про існування таких кодифікованих актів як "Конституція Солона" та "Конституція Лікурга", хоча не виключено, що таких "конституцій" було значно більше.

Утім, давньоримські юристи тлумачили термін "конституція" у зовсім іншому розумінні, ніж його прийнято розуміти на сьогодні. Так, відомий давньоримський мислитель Гай у своїй роботі "Інституції" (Кн. 1, 5) пише: "*Constitutio principis est quod imperator decreto, vel edicto, vel constituit*" – "Імператорська конституція є саме тим, що імператор диктує, видає, або те, що він встановлює письмово"¹. Таким чином, термін "конституція" вживався не як галузева категорія, а як визначення конкретного джерела римського права, яке могло містити в собі норми цивільного, кримінального, сімейного права тощо.

Термін "конституція" використовувався й за часів раннього середньовіччя у канонічному праві країн Західної Європи. Зокрема, він застосовувався для визначення найменування конкретних актів церкви, тобто, використовувався як власне ім'я. До таких "конституцій" можна віднести Павійську Конституцію 1037 року Священної Римської імперії німецької нації та ін. В окремих випадках "конституціями" називали окруйовані акти, а також акти хрестоносців релігійного і військово-феодалного характеру, що видавалися ними на завойованих територіях Близького Сходу. Іноді, термін "конституція" вживався в період середньовіччя у назвах внутрішньокорпоративних документів – статутах орденів ченців, статутах міст і міст-республік тощо.

Починаючи із XVI ст. у Франції починає вживатися термін "*Lex fundamentalis*" – "основний закон", що вперше був запроваджений у науковий обіг у роботах французьких публіцистів-тираноборців (монархомахів) Ф. Дюплессі-Монре, Ф. Отмана, Дж. Бюкенена та ін. Ідея конституції, як основного закону, в уявленні монархомахів передбачала існування у державі такого найвищого нормативного акта ("закону"), який би обмежував владу монарха-самодержця й гарантував мінімальне коло особистих прав його підданим. Пізніше, у XVII ст. Т. Гоббс висловлював думку про те, що основний закон є тотожним суспільному договору, відповідно до якого існує держава.

¹ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. – Т. 1/ За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. – С. 364.

З часом же терміни "конституція" і "основний закон" почали отожднюватися. Як приклад, можна навести усталене і навіть аксіоматичне у вітчизняній юридичній науці положення: "Конституція України - Основний Закон суспільства та держави". Іноді правознавці й розмежовують ці дві категорії, вважаючи, що термін "конституція" більш адекватно відтворює ідеї європейського та північноамериканського конституціоналізму, тоді як термін "основний закон" є більш характерним для романо-германської правової традиції (нагадаємо, що офіційна назва Конституції Німеччини саме "Основний Закон"). Утім це твердження не є беззаперечним.

Сучасного значення термін "конституція" почав набувати лише в XVII ст., що ознаменувалося бурхливим розвитком конституційних ідей у Великій Британії, Франції та інших державах Західної Європи, а також у Північній Америці. При цьому, категорія "конституція" наповнювалася сучасним змістом на протязі тривалого часу, чому сприяли теоретико-правові погляди таких мислителів XVI-XVIII ст., як Гуго Гроцій, Шарль Луї Монтеск'є, Самуель Пуфендорф, Вільгельм Лейбніц, Христіан Вольф, Джон Локк, Вільям Блекстоун, Жан-Жак Руссо, Томас Пейн та ін. Власне, сам термін "конституція" в XVIII ст. відродив Ш. Л. Монтеск'є, який вжив цей термін в назві однієї з глав всевітньо відомого твору "Про дух законів" (1748 р.). У цій главі - "Про конституцію Англії" (фр. *de la constitution d'Angleterre*) - Ш. Л. Монтеск'є виклав власне бачення ідеальної моделі поділу влади у державі.¹

Здобутки цих мислителів знайшли своє відображення в перших конституціях - Конституції США 1787 р., Конституції Франції 1791 р., Конституції Польщі 1791 р. та інших конституційних актах. У цьому сенсі не можна обійти увагою й таку визначну пам'ятку національної конституційно-правової думки, як Конституція Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року, 300 річчя якої Україна відзначала цього року. Сучасники по різному оцінюють цю важливу пам'ятку вітчизняної конституційно-правової думки.

На думку одних вітчизняних правознавців, Конституція Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року не може вважатися конституцією у її сучасному розумінні, оскільки у державі, формально утвореній за Прутським (1711 р.) та турецько-українським (1711-1712 рр.) договорами, яка проіснувала до 1714 р., присутність козацтва була фрагментарною і лише у формі військових експедицій. Натомість інші українські вчені вважають цей політико-правовий документ Конституцією Правобережної України у 1711-1714 рр.². Очевидно, що названі підходи мають свої *pro* та *contra*.

¹ Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. - К: Юридична фірма "Салком", Юрінком Інтер, 2005. - С. 24.

² Федоренко В. Л. Конституція гетьмана Пилипа Орлика 1710 року: 300 років досвіду українського конституціоналізму // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2010. - № 3. - С. 9.

Утім, вплив гуманістичних ідей Конституції Гетьмана Пилипа Орлика 1710 р. на подальший розвиток українського і частково європейського конституціоналізму не викликає сумнівів.

Становлення та розвиток європейського та північноамериканського конституціоналізму наповнював категорію "конституція" новим, більш прийнятним для її сучасного розуміння значенням. На кінець XIX – поч. XX ст. у європейському конституційному праві набуло поширення визначення конституції Г. Еллінека, який вважав, що конституція є сукупністю правоположень, що визначають вищі органи держави, порядок закликати їх до відправлення їхніх функцій, їх взаємні відносини і компетенцію, а також принципи положення індивіду по відношенню до державної влади^{1/}

Представники різних правових шкіл по різному тлумачили поняття конституції. Так, представники природної школи права розуміли під конституцією суспільний договір, який виражає волю народу; представники нормативістської школи – вираження абсолютної основоположної норми права (Г. Кельзен); інституціоналісти – статут держави і нації; марксистської – вищий закон, що закріплює повновладдя правлячого класу тощо.

Так, свого часу К. Маркс називав конституцію "законом законів", а В. Ленін писав, що сутність конституції полягає в тому, що основні закони держави взагалі та закони, що стосуються виборчого права до представницьких установ, їх компетенції та ін., виражають реальне співвідношення сил у класовій боротьбі. Фіктивна конституція, коли закон і дійсність розходяться; не фіктивна, коли вони сходяться. Тобто, марксистсько-ленінська теорія конституції виходила з того, що конституція виражає волю не всього суспільства, а економічно пануючого класу, створюючи конституційні механізми захисту повновладдя пануючого класу.

Роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячені проблемам конституцій, свідчать про те, що після II світової війни у юридичній науці в цілому сформувався розуміння конституції як акта найвищої юридичної сили, що визначає загальні засади організації та діяльності державної влади. Парадоксально, але найбільш ґрунтовні, у тогочасній юридичній науці, дослідження правової природи конституції були здійснені в 70-80 -х роках XX ст. у колишньому СРСР.

Загалом високий рівень теорії конституцій дозволив нормативно визначити сутність, зміст і завдання Конституції СРСР 1977 року та Конституції УРСР і інших союзних і автономних республік 1978 р., які розглядалися в якості закону, що має вищу юридичну силу, політико-

¹ Еллінек Г. Общее учение о государстве / Вступительная статья док. юрид. наук. проф. И. Ю. Козлихина. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 490-493.

ідеологічну сутність і приймається та змінюється шляхом особливої юридичної процедури, що є більш складною, порівняно з прийняттям звичайного закону.

Основні положення радянської теорії конституції в цілому були сприйняті та розвинені в юридичній науці пострадянських республік. Так, відомі російські правознавці-конституціоналісти Т. Хабрієва та В. Чиркін визначають конституцію, як установчий правовий акт, основний закон держави, що приймається й змінюється в ускладненому порядку, наділений у сучасних умовах особливим об'єктом регулювання, вищою юридичною силою і таким, що є юридичною базою для правотворчості, правозастосування і правосвідомості¹.

Одним із перших у вітчизняній науці конституційного права, проблеми конституції досліджував В. Мелашенко. Він писав, що конституція – це, як правило, єдиний правовий акт або система таких актів, за допомогою яких народ, чи органи держави, які виступають від його імені, встановлюють основні принципи устрою суспільства і держави, форми безпосередньої демократії, визначають статус державної влади і місцевого самоврядування, механізм їх здійснення, закріплюють права й свободи людини і громадянина².

На основі результатів багаторічного системного аналізу зарубіжного конституціоналізму Голова ЦВК, професор В. Шаповал робить висновок, що під конституцією слід розуміти "єдиний нормативно-правовий акт найвищої сили чи кілька таких актів, що регламентують окремі сторони суспільного буття, у першу чергу, у зв'язку з організацією і здійсненням державного володарювання; встановлюють засади державного ладу, порядок формування, організації і діяльності ключових ланок державного механізму; визначають основи територіальної організації держави та, відповідно, державної влади; фіксують основи правового статусу фізичної особи, її юридично виражених взаємовідносин з державою"³. Українськими правознавцями пропонувалися та пропонуються й інші теоретико-методологічні підходи щодо визначення Конституції України⁴.

Узагальнюючи існуючі погляди вітчизняних вчених-конституціоналістів щодо сутності та змісту Конституції України, а також пріоритети

¹ Хабрієва Т. Я., Чиркін В. Е. Теория современной конституции. – М.: Норма, 2005. – С. 39.

² Мелешенко В.Ф. Основи конституційного права України: Курс лекцій; для студентів. – К.: Вен турі, 1995. – С. 89.

³ Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 34.

⁴ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. – Т. 1/ За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. – С. 361.

оновлення Основного Закону в сучасних політико-правових реаліях, можна стверджувати, що Конституція України – це єдиний, наділений найвищою юридичною силою та гарантований державою і суспільством правовий акт, через який Український народ і Українська держава виражають свою суверенну волю й реалізують легітимні інтереси, утверджуючи основи конституційного ладу України, загальні засади конституційно-правового статусу людини, принципи та інститути здійснення народовладдя, встановлюють систему і функції органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також порядок їх формування, конституують механізми реалізації державно-владних повноважень і адміністративно-територіальний устрій держави¹.

Наведене визначення не претендує на універсальність, але дає найбільш загальні уявлення про юридичні властивості та якості Конституції України, які визначають її сутність, зміст, походження, юридичну силу, систему та структуру, форму та умови дії в умовах сьогодення. Відповідні ознаки Конституції України розкривають її особливості та призначення в механізмі конституційно-правового регулювання². До того ж, нині Основний Закон усе частіше досліджується як багатоаспектне явище правового буття. Зокрема, правознавці дедалі частіше звертають увагу на Конституцію України, як джерело права, систему правовідносин, складовий елемент правосвідомості учасників конституційного процесу, предмет і одночасно поле конституційної конфліктології тощо³.

Також слід відзначити, що вітчизняні правознавці, визнаючи, що Конституція України є "тим фундаментом, на якому ґрунтується політична і правова система держави"⁴, відстоюють переважно гуманістичний характер національної Конституції, її "людиноцентризм", спрямованість на унормування та гарантування широкого кола прав і свобод людини та громадянина.

Упродовж майже чотирнадцяти років з дня прийняття Конституції України більшість прав і свобод людини, встановлених і гарантованих

¹ Федоренко В. Л. Теоретичні основи Конституції України: досвід і перспективи // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2008. – № 6. – С. 11.

² Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 2-е вид., перероб. і доопр. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – С. 80-87.

³ Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз): Посібник / Г. М. Волянська, М. В. Онішук, М. В. Савчина та ін.: За ред. М. В. Савчина, В. Л. Федоренка. – К.: Ін-т громадян. сусп-ва, 2008. – С. 50-65; Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2007. – 18 с.

⁴ Василяченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 10.

нею отримали свій розвиток у відповідних законах України. Але й нині нормопроектні роботи щодо утвердження надійних юридичних механізмів реалізації конституційних прав і свобод людини тривають.

Закономірно, що важлива роль у законодавчому забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, встановлених у Конституції України, належить Міністерству юстиції України. Це Міністерство відповідно до покладених на нього завдань розробляє проекти законів України і інших нормативно-правових актів, у першу чергу, в сфері утвердження та гарантування прав людини. Зупинимося на окремих із актуальних законопроектів, розробка яких на сьогодні здійснюється Міністерством.

Стаття 36 Конституції України гарантує право на свободу об'єднання у політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. З метою розвитку правового регулювання діяльності громадських організацій Міністерством юстиції розроблено проект Закону України "Про громадські організації", який нині розміщений на офіційному веб-сайті Міністерства¹.

Цей законопроект спрямований на визначення правових та організаційних основ реалізації права громадян на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, гарантованого, зокрема, статтею 36 Конституції України, визначає засади утворення і діяльності громадських організацій. Він розроблений із урахуванням основних положень статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі, прийнятих Комітетом Міністрів № CM/REC (2007) 14 та позитивного зарубіжного досвіду законодавчого забезпечення функціонування неурядових організацій.

Відповідно до частини першої статті 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

На реалізацію статті 38 Основного Закону Міністерством було розроблено проект Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної по-

¹ Повідомлення про проведення громадського обговорення проекту Закону України "Про громадські організації" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/30198>

літики, вирішенні питань місцевого значення", який передбачив створення на законодавчому рівні належних правових механізмів реалізації громадянами як безпосередньо, так і через інститути громадянського суспільства своїх конституційних прав на участь в управлінні державними справами, вирішенні питань місцевого значення. 23 жовтня 2009 року проект Закону "Про внесення змін до деяких законів України щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення" було прийнято Верховною Радою України у першому читанні за основу. Нині здійснюється доопрацювання цього законопроекту з метою його внесення на друге читання.

Отримали свій розвиток у законопроектних роботах Міністерства юстиції й положення частини першої статті 38 Конституції України про право громадян на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах. Як відомо, свого часу Закон України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" відіграв важливу роль в легітимізації незалежності України, ставши законодавчою основою для проведення 1 грудня 1991 р. всеукраїнського референдуму, на якому 90,3% громадян підтримали Акт проголошення незалежності України. Утім, на сьогодні він зберігає свою чинність лише в частині, яка не суперечить Конституції України і, з відомих причин, унеможливує проведення як всеукраїнського, так і місцевих референдумів.

У зв'язку з цим, у Міністерстві юстиції завершується робота над підготовкою проекту Закону України "Про місцевий референдум", який уже неодноразово ставав предметом громадських обговорень в 2009 році¹. Основним завданням цього законопроекту є забезпечення ефективного регулювання правовідносин, які виникають в процесі ініціювання та проведення місцевого референдуму, унормування права громадян ініціювати місцевий референдум, унеможливлення адміністративного тиску на суб'єктів цього процесу.

Очевидно, що прийняття Закону України "Про місцевий референдум" дозволить удосконалити правовий механізм реалізації громадянами України такої форми безпосередньої демократії як місцевий референдум, створить необхідні гарантії для реалізації рішень, прийнятих на місцевому референдумі, а також сприятиме подальшому розвитку територіальних громад в Україні.

¹ Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: матеріали "круглого столу", 23 липня 2009 р., м. Київ // Передмов. М. В. Оніщук; Автор. кол.: Федоренко В. Л., Ляшко І. В., Базілевич Д. С., Кузнецова Н. О., Черничка Л. В.; Упоряд.: Пиняк С. І., Гарбуз Ю. П., Степанян Г. С. – К.: СПД Москаленко О. М., 2009. – 60 с.; Оніщук М. В. Новий Закон України "Про місцевий референдум" - гарантія відродження місцевого самоврядування в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 8. – С. 6-13 та ін.

Відповідно частини першої статті 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

У зв'язку з необхідністю законодавчого забезпечення реалізації права, встановленого статтею 39 Конституції України Міністерством юстиції розроблено проект Закону України "Про порядок організації і проведення мирних заходів". Його положення спрямовані на забезпечення державою права людей збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи, демонстрації та гарантування такої свободи, що передбачає встановлення законом чіткого можливого обмеження цієї свободи з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на захист легітимних інтересів влади та захист прав інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві.

Проект Закону розроблений з урахуванням положень міжнародних та регіональних стандартів щодо свободи мирних заходів, зокрема його положення базуються на Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. 3 червня 2009 року проект Закону України "Про порядок організації і проведення мирних заходів" прийнято Верховною Радою України у першому читанні, а 24 червня ц. р., у зв'язку з неоднозначною оцінкою законопроекту, який при рекомендації до другого читання отримав назву "Про мирні заходи", з боку різних інститутів громадянського суспільства, в Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин проведено комітетські слухання щодо бачення громадськістю, науковцями і експертним середовищем подальших шляхів удосконалення цього законопроекту.

Можна навести й інші приклади нормопроектних роботи Міністерства юстиції України щодо реалізації положень чинної Конституції України, розкриття її державотворчого та правотворчого потенціалу. Але, слід наголосити й на важливості належної правозастосовної діяльності усіх учасників конституційного процесу, й передусім громадян, щодо реалізації Основного Закону. Саме успішність конституційної правотворчої та право застосовної діяльності є, як на нашу думку, запорукою реалізації далеко не вичерпаного державотворчого потенціалу чинної Конституції України.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2010 р.